

Вадим Арістов

кандидат історичних наук,
науковий співробітник,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Марина Дегтяренко

кандидатка філологічних наук,
наукова співробітниця,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Vadym Aristov

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Research Fellow,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Maryna Degtiarenko

Candidate of Philological Sciences (PhD),
Research Fellow,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**ІНФОРМАЦІЙНІ ТА АГІТАЦІЙНІ ВИДАННЯ
ЧАСІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**INFORMATION AND PROPAGANDA PUBLICATIONS
OF THE FRENCH REVOLUTION PERIOD FROM THE COLLECTION
OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE**

Анотація

У статті зроблено огляд комплекту паризьких інформаційно-агітаційних періодичних друкованих видань часів Французької революції, що зберігаються у колекції Національного музею історії України. На основі штампів автори простежили походження цих матеріалів із Київського музею революції, що діяв у 1920–1930-х роках. Також у статті запропоновано короткий аналіз змісту паризьких видань та їхніх ідеологічних тенденцій. З'ясовано, що вони репрезентували весь спектр політичних партій часів Французької революції: від крайніх роялістів до радикальних революціонерів-республіканців.

Ключові слова:

Французька революція, періодичні видання,
Київський музей революції, Національний музей історії України.

Abstract

The article reviews a set of Parisian propaganda periodicals of the French Revolution, which are kept in the collection of the National Museum of the History of Ukraine.

Based on the stamps, the authors traced the origin of these materials to the Kyiv Museum of the Revolution, which operated in the 1920s and 1930s. The article also offers a brief analysis of the content of these Parisian publications and their ideological trends. It has been established that they represented the entire spectrum of political parties of the French Revolution period: from extreme royalists to radical republican revolutionaries.

Keywords:

French Revolution, periodicals, Kyiv Museum of the Revolution, National Museum of the History of Ukraine.

Предметом цієї статті є тринадцять друкованих документів французького походження, створених у період 1789–1791 рр. (із них дев'ять опубліковані у жовтні-листопаді 1791 р., по одному – у травні, серпні та вересні 1791, один – у жовтні 1789). Це газети та летючі листки. Добірка є випадковою; єдине, що об'єднує усі матеріали, – належність до періоду Французької революції і (за одним винятком) відповідна тематика. Метою статті є простежити шлях потрапляння матеріалів до колекції НМІУ та оглянути їхній зміст.

У журналі обліку НМІУ вказано, що зазначені французькі документи «при[й]нято істор[ичним] Музеєм з бувш[ого] Муз[ею] революції 1940 р.». Це коротке свідчення доповнюють штампи, що містяться на кожному документі й дають змогу детальніше відновити історію добірки. У період радянсько-німецької війни разом із багатьма іншими об'єктами з музейної колекції вони перебували в евакуації в Уфі (на що вказує відповідний штамп), а потім після повернення незмінно зберігалися у фондах НМІУ.

На документах можна побачити ще три види штампів, що залишилися від попередньої інституції: круглі, прямокутні і овальні. Круглі штампи мають напис по колу «Київський Окрвиконком УРСР», по центру – «Музей Революції». Прямокутні штампи мають зверху друкований напис «Музей революции Киевщины», а нижче – вписані рукою інвентарний номер, фонд, а також номер та назву відділу – «особо ценных и древних материалов». Овальні штампи меншого розміру вміщують лише напис «Київський музей революції». Цікаво, що в кожному випадку формулювання назви закладу відрізняється.

«Київський музей революції» або «Музей революції Київщини» було засновано 1924 р. при Київському окружному виконавчому комітеті (окрвиконкомі). Музей функціонував у будівлі колишнього Педагогічного музею (нині – Київський міський будинок учителя)¹. 1938 р. його було ліквідовано, а у добудованій споруді відкрито Музей Леніна. Слід передбачати перехідний період переукомплектування колекції (щонай-

¹ Справочная книга «Весь Киев» на 1926 год. Киев, 1926, 87.

менше два роки), коли її частина була передана до Центрального історичного музею.

Варто вказати на суперечність у написі на круглому штампі. Згадана в ньому Київська округа існувала до того, як УСРР була перейменована на УРСР (саме таку аббревіатуру республіки маємо у написі). Окружний адміністративний поділ було впроваджено 1923 р. і ліквідовано 1930 р., а офіційне перейменування республіки відбулося за Конституцією СРСР 1936 р. Де ж помилка, а відповідно – в який період було проставлено штампування? Більш вірогідною вважаємо неточність у назві республіки. Складно уявити, щоб після 1936 р. використовували печатки установи (Виконкому Київської округи), якої вже давно не існувало. Натомість порядок слів у назві республіки (а отже і літер в аббревіатурі міг бути більш гнучким). Якщо так, то штампи

мали бути проставлені у період між 1924 і 1930 рр., імовірно, на початку функціонування музею.

Глибшу історію французьких публікацій до входження до колекції «Київського музею революції» простежити не вдається. Зрозуміло лише, що в якийсь момент від кінця XVIII ст. до 1920-х років ці документи (а може і не одночасно усі) потрапили на територію України і, зокрема, Києва. Їхня доречність у музеї революції була очевидна, адже вони представляли добу «зразкової» Французької революції. Втім, слід зазначити, що співробітники закладу виявилися не надто перекірливими: як буде показано нижче, до комплексу потрапили і цілком антиреволюційні, роялістські, видання.

Усі тринадцять документів опубліковано в Парижі. Вони становили лише крихітну частину того величезного, як для тих часів, обсягу друкованої продукції, що створювала інформаційну та ідеологічну атмосферу революційної Франції. Але насамперед столиці, що відіграла вирішальну роль у політичній кризі та стрімких перетвореннях у країні наприкінці XVIII ст.²

Дванадцять із тринадцяти розглянутих видань можна назвати інформаційно-політичними, адже в них поєднано виклад новин із оціночними коментарями політичними ситуації або містяться самі лише пропагандистські матеріали. Ці дванадцять публікацій репрезентують весь спектр політичних партій часів Французької революції: від радикальних революціонерів-республіканців до

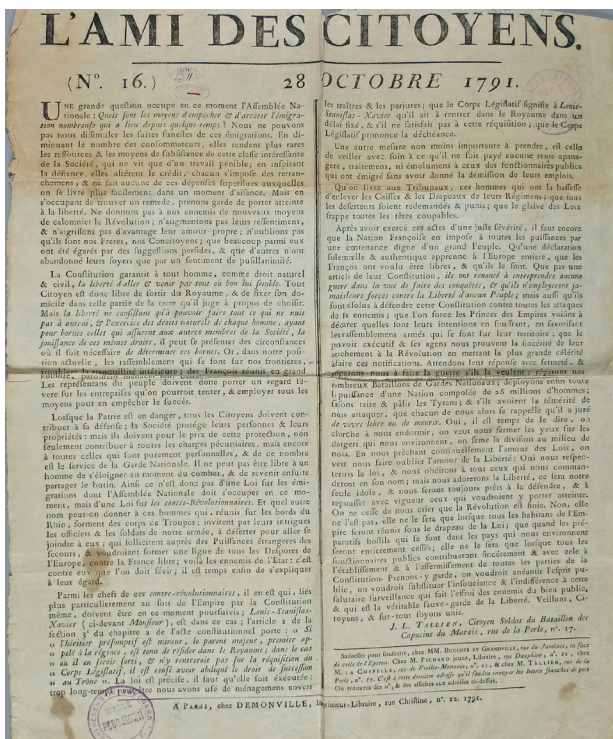

Рис. 1. Видання «L'Ami des Citoyens» («Друг громадянина»), 28 жовтня 1791 р.

² Див. спеціальні дослідження з історії преси у революційній Франції, на яких значною мірою засновано подальший виклад: Gough Hugh, The Newspaper Press in the French Revolution (London: Routledge, 1988); Revolution in Print. The Press in France, 1775–1800 (Berkeley, Los Angeles, London, 1989); Popkin Jeremy D., Revolutionary News. The Press in France, 1789–1799 (Durham and London, 1990).

крайніх роялістів. Нижче коротко розглянемо їх, згрупувавши за політичною тенденцією.

Найбільш радикальним революційним виданням тут є «L'Ami des Citoyens» («Друг громадянина»), номер 16 за 28 жовтня 1791. Це «летючий листок», один аркуш, заповнений лише з одного боку. Видання започатковане 5 жовтня 1791 р., публікувалося з перервами до 19 лютого 1795 р. із періодичністю двічі на тиждень. Летючий листок поширювали шляхом розклеювання на стінах будівель або стовпах. Засновником і головним редактором видання був журналіст і політик Жан-Ламбер Тальєн (1767–1820). «L'Ami des Citoyens» виражав погляди монтаньярів – радикальних революціонерів.

П'ять видань можна умовно об'єднати як помірковано-революційні.

Серед них найбільш поважним була «Gazette de France» («Французька газета»). У музейній добірці представлено її випуск від 4 жовтня 1791. Це була найстаріша щотижнева газета Франції, що виходила з 30 травня 1631 р. під назвою «La Gazette», тобто просто «Газета». Нової назви «Gazette de France» вона набула з 1762 р. Із 1792 перетворилася на щоденну. З 1793 р. видання знову змінило назву на «Gazette nationale de France» і проіснувало до 1915 р.

Газета мала репутацію нейтрального засобу масової інформації. Перші події Французької революції, як-то взяття Бастилії, вона просто «не помітила»; трималася аполітично і повідомляла лише про дії уряду. На той час газета була у підпорядкуванні міністерства закордонних справ, яке згодом взяли під контроль прореволюційні сили. 1791 р. новим директором і головним редактором «Gazette de France» був призначений Ніколя Фалле (1746–1801), французький драматург і журналіст. Відтоді газета стала трибуною жирондистів і залишалася такою декілька років.

Рис. 2. Перша сторінка газети «Gazette de France» («Французька газета»), 4 жовтня 1791 р.

Одне з видань музейної добірки представлено двома випусками. Це газета «Le Patriote François, journal libre, impartial et national, par une Société de Citoyens, et dirigé par J. P. Brissot de Warville» («Французький патріот, вільна, неупереджена та національна газета, від Товариства Громадян, під керівництвом Ж.-П. Бріссо») або просто «Le Patriote François». Номер 70 датовано 15-м жовтня 1789 р., номер 779 – 28-м вересня 1791 р. Девіз видання: «Une gazette libre est une sentinelle qui veille sans cesse pur le peuple» (Вільна газета – це вартовий, який пильно стежить за народом).

Головним редактором газети, як підкреслено у самій назві, був Жак-П'єр Бріссо (1754–1793), один із найяскравіших діячів Французької революції. Всупереч декларації неупередженості у назві, «Le Patriote François» була цілком упередженою, виступаючи від імені

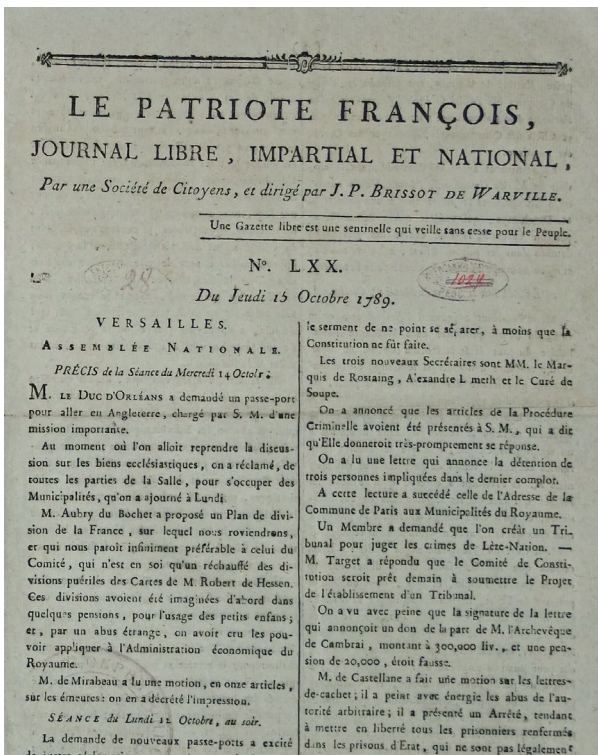

Рис. 3. Перша сторінка газети «Le Patriote Français» («Французський патріот»), 15 жовтня 1789 р.

Рис. 4. Перша сторінка газети «Le Patriote Français» («Французський патріот»), 28 вересня 1791 р.

жирондистів – «ліберальних демократів», прихильників Руссо, Вольтера і Монтеск'є.

1-м листопада 1791 р. датується 305-й номер «Chronique de Paris» («Паризька хроніка»). Редактором газети був Обін-Луї Міллін де Гранмезон (1759–1818), антиквар і натураліст. Привертає увагу девіз видання: «Liberté, Vérité, Impartialité» («Свобода, Правда, Неупередженість»). «Chronique de Paris» підтримувала жирондистів і публікувала численні матеріали проти якобінців.

Помірковані революційні ідеали сповідувала газета «L'Ami de la Constitution, ou le Surveillant de la Législature et des Pouvoirs Constitués» («Друг Конституції, або Наглядач за законодавчою та установчою владою») або просто «L'Ami de la Constitution». У колекції НМІУ представлено її 32-й випуск від 2 листопада 1791 р. За епі-

граф видання використовувало цитату з Оноре Габрієля Мірабо «il est tems enfin que la force turbulente de la multitude, cède à la force plus calme de la Loi» («настав час, коли бурхлива сила натовпу нарешті поступиться більш суворій силі Закону»).

До цього кола видань ідеологічно примикав і «Journal du Soir, par Calais» («Вечірній журнал, від Кале»). У НМІУ зберігається його випуск від 1 листопада 1791 р. Видавали газету коштом Аделаїди-Маргеріт Фонруж (Adélaïde-Marguerite Fonrouge), уродженої Кале де Бенвіль (Calais de Bainville) (1759 – після 1821). Своє дівоче прізвище вона помістила у назві газети.

Наступну групу публікацій можна охарактеризувати як роялістські. Але передусім слід згадати видання від особи самого монарха – «Proclamation du Roi» («Звернення короля»). У добірці

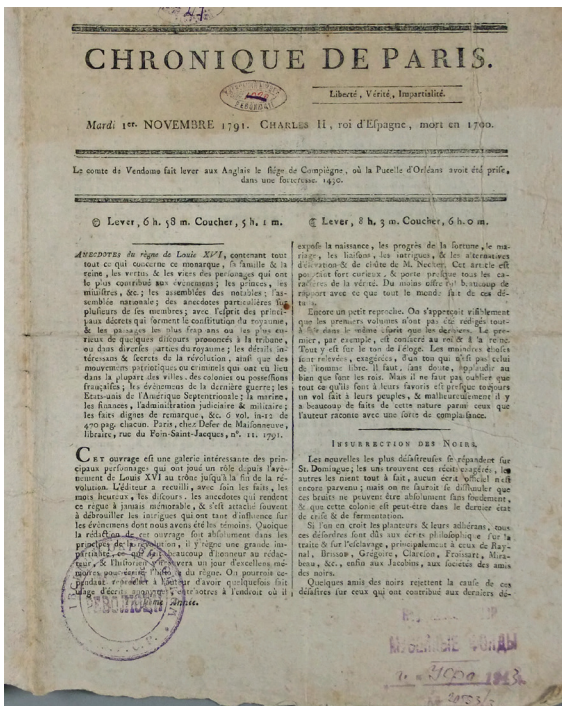

Рис. 5. Перша сторінка газети «Chronique de Paris» («Паризька хроніка»), 1 листопада 1791 р.

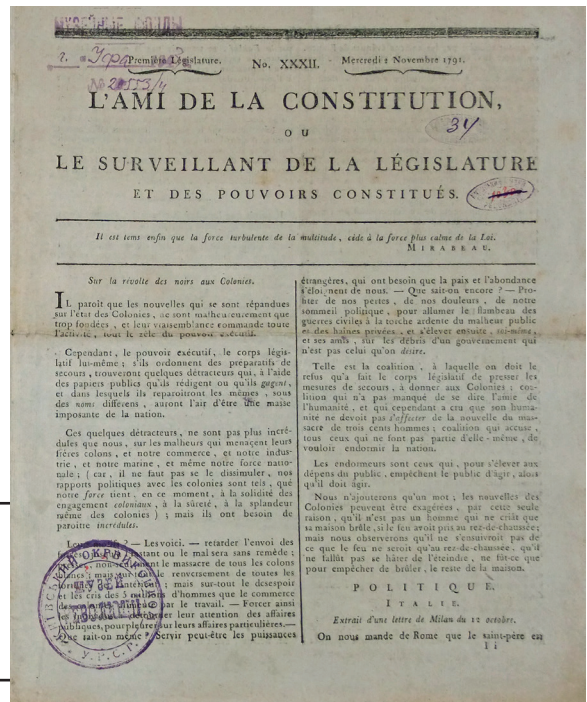

Рис. 6. Перша сторінка газети «L'Ami de la Constitution» («Друг Конституції»), 2 листопада 1791 р.

Рис. 7. Перша сторінка газети «Journal du Soir» («Вечірній журнал»), 1 листопада 1791 р.

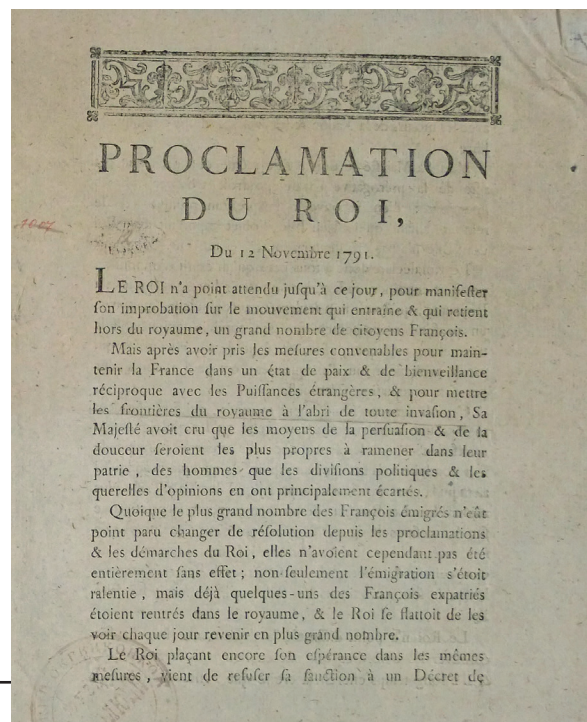
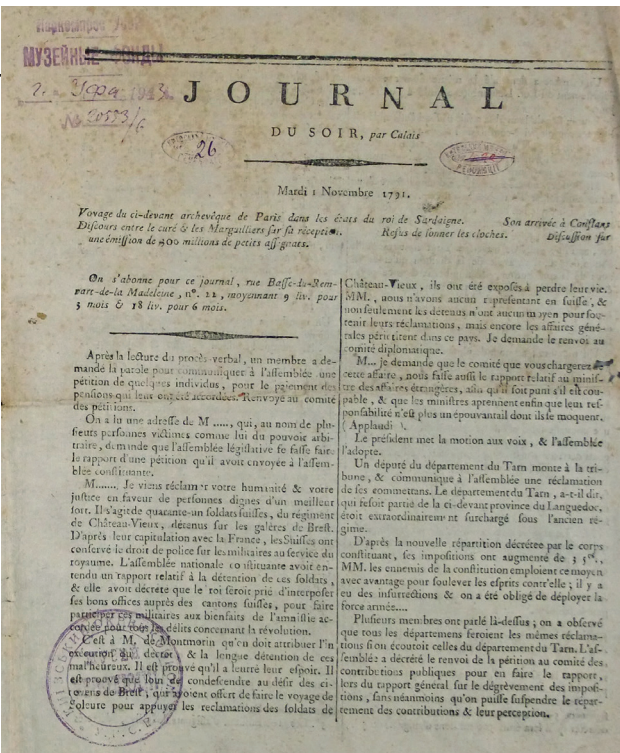

Рис. 7. Перша сторінка газети «Journal du Soir» («Вечірній журнал»), 1 листопада 1791 р.

маємо його випуск від 12 листопада 1791 р. Номінальним автором є Людовік XVI (1754–1793), король Франції (1774–1792). Видання офіційно візувалося Клодом Антуаном де Лессаром (1741–1792), французьким державним діячем, на момент публікації документу – міністром внутрішніх справ.

Короткий за обсягом, цей текст цікавий своєю риторикою. Король заявляє про підтримку «громадянського руху» (евфемізм, замість не згаданого тут слова «революція»), але вмовляє учасників «руху» дотримуватися порядку всередині королівства. До того ж, Людовік XVI закликає до збереження добрих відносин з іншими державами та захисту кордонів від будь-яких вторгнень. Усі ці заклики, як легко здогадатися, були прямо протилежними реальності. Внутрішнього порядку дотримати не вдалося (сам король був страчений за два роки), а Франція оголосила революційну війну сусідам.

Три друковані видання представляють погляди поміркованих роялістів. Одним із найбільш респектабельних із них була газета «Spectateur National et le Moderateur» або скорочено «Spectateur National» («Національний оглядач»). Її видавав і редагував Жан-Шарль Леваше де Шарнуа (Jean-Charles Levacher de Charnois), журналіст і історик театру. У музейній добірці маємо номер 336 від 1 листопада 1791 р. Його основний зміст – звіт про роботу Законодавчих Зборів. Привертає увагу девіз газети: «Deo, Patriae et Regi». Це був редакційний варіант відомого девізу «Deo, Regi et Patriae» (Богу, Королю і Вітчизні). Політичні зміни у Франції 1789–1791 рр. призвели до фундаментальної переоцінки ролі суспільних констант, навіть серед, здавалося б, консервативних кіл. Одним із символічних ознак цього була зміна порядку слів – «Deo, Patriae et Regi», де король перемістився на третє місце.

Аналогічні тенденції демонструє «Journal General de Politique, de Litterature, et de Commerce» («Загальний журнал про політику, літературу і торгівлю»), зокрема номер 260 за 31 жовтня 1791 р., присвячений огляду засідань Законодавчих зборів, критиці революційних нововведень та долі французьких політичних мігрантів. Девіз газети: «La Loi et le Roi» («Закон і король»), де знов таки король поступається першим місцем закону.

Більш екстравагантним було видання «Le Chant du Coq» («Спів півня»). У музейній колекції представлено номер 27 від 23 серпня 1791 р. Його девіз було сформульовано латиною: «Gallus cantat, gallus cantabit» («півень співає, півень співатиме»). Тут було використано

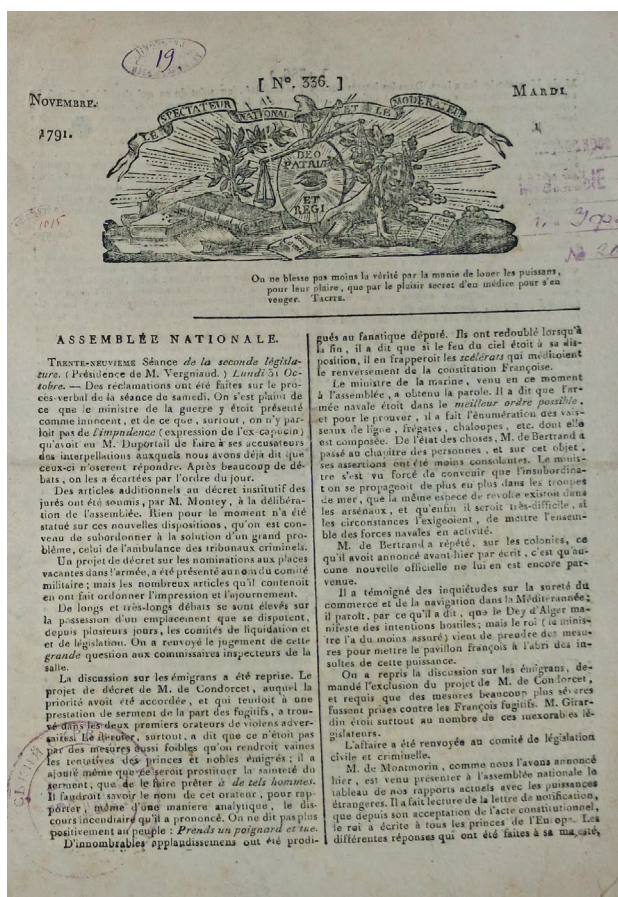
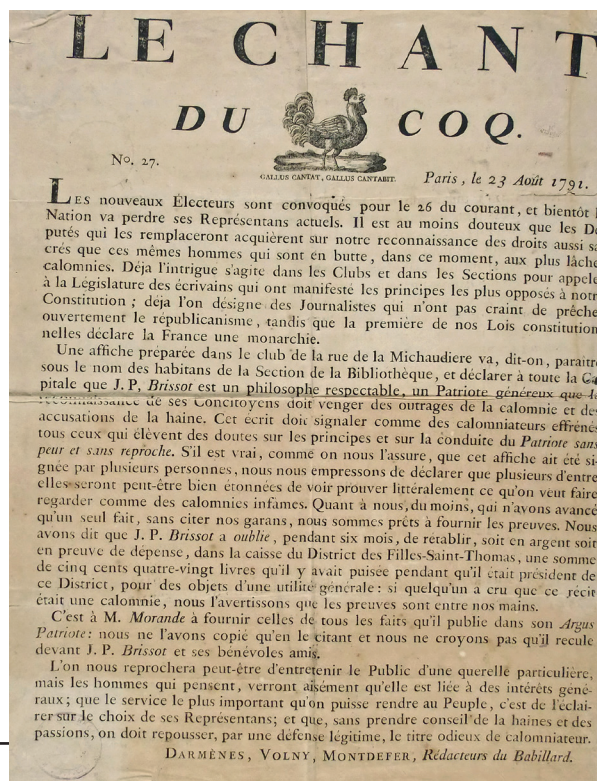
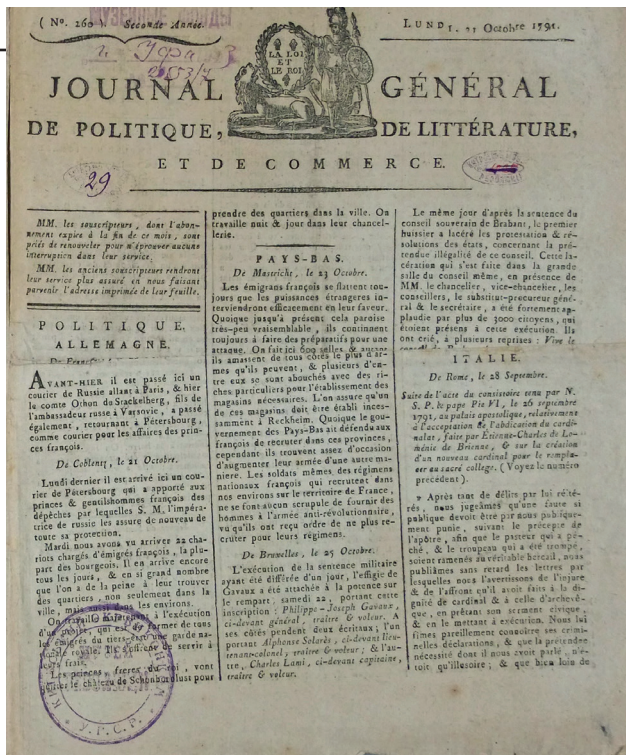

Рис. 9. Перша сторінка газети «Spectateur National» («Національний оглядач»), 1 листопада 1791 р.

Рис. 10. Перша сторінка газети «Journal General de Politique, de Litterature, et de Commerce» («Загальний журнал про політику, літературу і торгівлю»), 31 жовтня 1791 р.

Рис. 11. Видання «Le Chant du Coq» («Спів півня»), 23 серпня 1791 р.

но поширений образ «галльського півня» як символу Франції. Він виник ще у римські часи через співзвуччя етноніму галлів, що населяли терени майбутньої Франції, та латинського «gallus» («півень»). Символом Французького королівства півень стає у пізньому середньовіччі, а в часи Революції був перевинайдений як уособлення вільної французької нації. Цей образ був сприйнятий не тільки противниками, а й прихильниками короля – їхнім помірним крилом. «Le Chant du Coq» виражало погляди фейянів – угруповання, що виступало за конституційну монархію. Фейяни критикували як радикальних революціонерів, так і крайніх роялістів. Водночас вони намагалися залучити прибічників із кожного

з цих таборів і використовували популярні символи обох груп. Одним із таких символів був революційний півень. «Le Chant du Coq» був летючим листком, що, подібно до «L'Ami des Citoyens», розклеювали на стінах і стовпах. Цікаво, що на звороті аркуша тут навіть збереглися рештки клейкої речовини у верхніх кутах. Цей летючий листок виходив за підтримки французького політичного емігранта в Лондоні журналіста Шарля Тевено де Моранда (1748–1805), котрий фінансував й інше пропагандистське видання «Le Babillard» («Дошка оголошень»). Власне, цей випуск «Le Chant du Coq» було підготовлено редакторами «Le Babillard», що підписалися: Darménes, Volny і Montdefer³.

³ Детальніше про це видання див.: Laurent Cuvelier, «From Le Chant du Coq to Le Chant du coquin. Posters and royalist communication in Paris in 1791», Annales historiques de la Révolution française 403 (1), January 2021, 63–78.

У музейній добірці представлено й радикальне роялістське видання – «L'Ami du Roi, des François, de l'ordre, et sur-tout de la vérité» («Друг короля, французів, порядку і передусім правди»), або просто «L'Ami du Roi», номер 308 за 3 листопада 1791 р. Цю газету заснував у 1790 р. абат Томас-Марі Рюю (1743–1792) та Галар де Монжуа (1746–1816) у відповідь на виклики Революції. Редактори вважали себе продовжувачами справи Елі Фрерона (Élie Catherine Fréron) (1718–1776), письменника і філософа, відомого як «контр-просвітник». Примітно, що його син Станіслав Фрерон став радикальним революціонером⁴.

У комплекті французьких видань революційного періоду з колекції НМІУ знайшлося місце одному неполітичному – «Feuille du cultivateur» («Листок фермера»), номер 67 за 25 травня 1791 р. Це була славетна агрономічна газета, що виходила з 30 вересня 1790 р. до 2 серпня 1795 р. Її творцями були Жан-Батіст Дюбуа де Жансінї (1753–1808), французький юрист, журналіст і агроном, та Антуан-Огюстен Пармантьє (1737–1813), французький агроном, фармацевт і гігієніст – головний редактор і виконавчий редактор газети відповідно. Обидва були й серед активних авторів статей⁵. Незважаючи на свій цілком «приземлений» профіль, «Feuille du cultivateur» відповідала «духу часу», збираючи для читачів «новаторські» і «революційні» ідеї й технології. Наявний у НМІУ випуск газети присвячено «норфолкському плугу», англійському винаходу, останньому слову тогочасного землеробства.

Повертаючись до інформаційно-політичних видань, слід зазначити, що

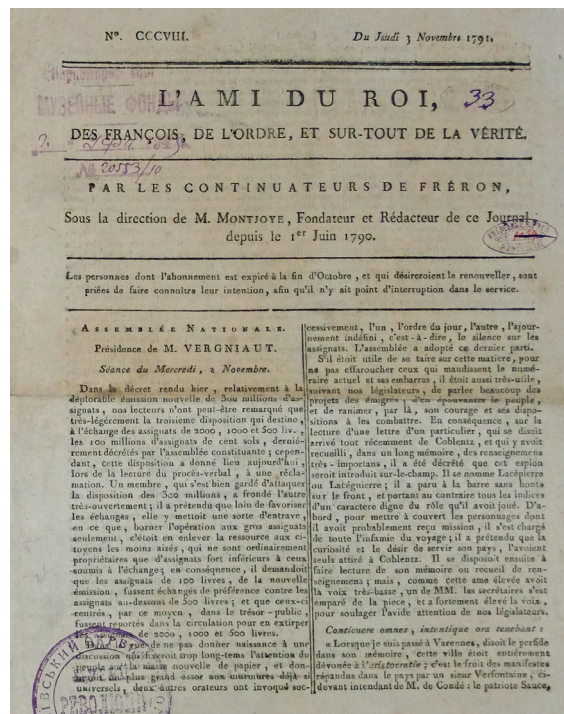

Рис. 12. Перша сторінка газети «L'Ami du Roi» («Друг короля»), 3 листопада 1791 р.

спільною темою більшості з них була робота Національних або (з жовтня 1791 р.) Законодавчих зборів. Читачі отримували найсвіжіші детальні репортажі з засідань, а також аналітичні огляди. Звісно, кожне видання, розставляло акценти згідно зі своїми ідеологічними перевагами.

Іншою темою, що неодноразово з'являється на сторінках розглянутих газет, були церковні справи. Адже Церква як один зі стовпів «старого режиму» переживала болісні перетворення і пересмислення її ролі в пост-революційній Франції. Іншим поширеним тематичним блоком були зовнішні справи Франції, а також закордонні події. Читачі паризьких газет могли стежити за політичною ситуацією в інших країнах (передусім Європи) і за становищем своїх колоній.

⁴ McMahon Darin M. *Enemies of the Enlightenment. The French Counter-Enlightenment and the Making of Modernity* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 24, 76–77.

⁵ Mella Malik, «Nurturing and spreading the "agronomical Enlightenment" at the end of the 18th century: Jean-Baptiste Dubois and the Feuille du cultivateur», *Histoire & Sociétés Rurales* 52/2 (2019), 103–134.

Окремим болючим питанням були справи політичних мігрантів, що втекли від революції. Найвний у музейній колекції випуск «Proclamation du Roi» майже повністю присвячений цій темі.

Серед матеріалів на зарубіжну тематику один раз згадується й Україна. У 336 випуску «Le Spectateur National» (1 листопада 1791 р.) окрема стаття присвячена становищу Речі Посполитої. По-перше, у ній йдеться про польсько-російські переговори у Раві (нині – Рава-Руська) 12 жовтня 1791 р. за участі французького представника. По-друге, тут подано матеріал про загрози Речі Посполитій з боку Російської імперії та експансивні плани Катерини II. У такому контексті стаття повідомляє про те, що російські війська укріпилися вздовж східних меж держави, а саме на кордонах «Білої Русі» (la Russie Blanche) та «польської України» (l'Ukraine Polonoise)⁶. У цій згадці йдеться про регіон дніпровського Правобережжя – ту першу територію, до якої почали вживати слово «Україна» як власну назву

ще за декілька століть до того (власне, таке саме вузьке поняття «України» характерне ще для Шевченкових творів).

Підсумовуючи, маємо відзначити, що тринадцять інформаційно-агітаційних французьких видань кінця 18 ст., що зберігаються у колекції НМІУ, досі залишалися без належної уваги. У музейному середовищі цей комплект опинився ще з 1920-х, коли увійшов до фондів «Київського музею революції», звідки 1940 р. був переданий до Центрального історичного музею. Маргінальне становище французьких видань у фондовому зібранні пояснюється їхнім іноземним походженням і, здавалося б, відсутністю прямого зв'язку з історією України. Це не зовсім так. По-перше, як виявилось, ці матеріали містять прямі згадки українських земель, держав і подій, безпосередньо пов'язаних з українським минулим. По-друге, потрапивши до України більше сотні років тому (а можливо, й більше двохсот), вони не були знищені, а навпаки викликали інтерес і майже рівно одне століття є частиною музейного фонду України. Це засвідчує їхню наукову і експозиційну цінність як культурної спадщини та історичного джерела. Тому подальші розшуки і вивчення іноземних письмових документів із колекції НМІУ вважаємо перспективним напрямом роботи.

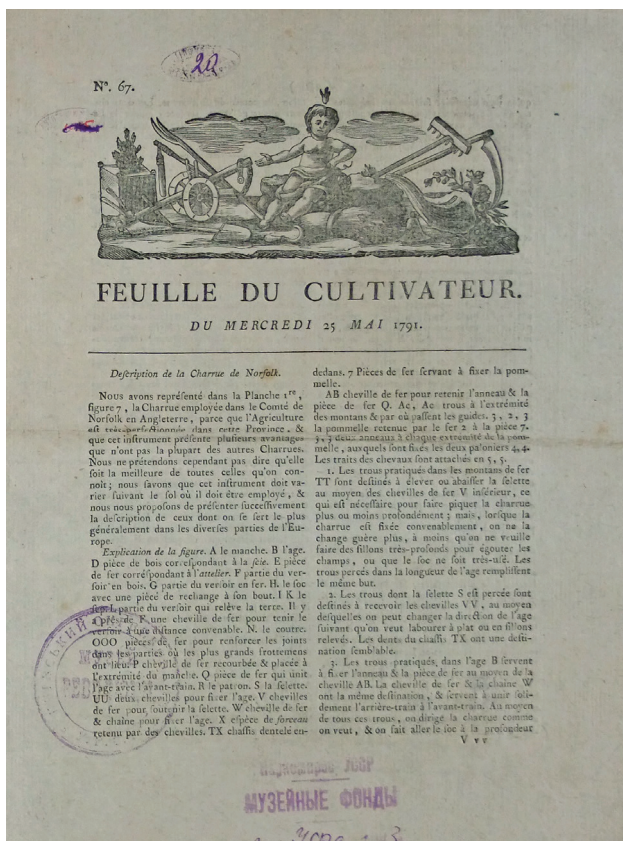

Рис. 13. Перша сторінка газети «Feuille du cultivateur» («Листок фермера»), 25 травня 1791 р.